

Csesznokné Kukucska Katalin

NÉPSZÁMLÁLÁSOK 1869–1910 KÖZÖTT HEVES VÁRMEGYÉBEN

A népesség számának pontos megállapításához nélkülözhetetlen a népszámlálás, amelynek adatai alapján azonban nemcsak az itt élők összlétszámát ismerjük meg, hanem képet kapunk arról is, hogy milyen a nemek aránya, életkora, családi állapota, foglalkozása, vallása, nemzetisége, műveltségi szintje. Ezen adatok alapján fontos képet tudunk alkotni a lakosságról, a vármegye gazdasági helyzetéről.

Természetesen korábban is voltak ún. adóösszeírások, amelyekből elsősorban a dolgozó népesség létszámára tudunk következtetni. Nyilván ezek nem voltak pontosak, mivel csak az adózókat tüntették föl, s nem szerepeltek benne a nemesek, katonák és a nők.

„A XVIII–XIX. sz. legfontosabb adatgyűjtéseit maga az uralkodó rendelte el, és a felső kormányzervek irányítása mellett csaknem mindenkor a megyékkel hajtatta végre. Az országos összeírások utasításait a magyar kancellárián keresztül minden esetben az uralkodó adta ki. Sok esetben a Magyarországon megjelent rendelet pontos megfelelőjére bukkanunk az osztrák örökös tartományok számára kibocsátott utasítások között, és ez nyilvánvalóvá teszi, hogy az adatgyűjtések a Habsburg birodalmi terveinek részeként legfeljebb némi időeltolódással értek Magyarországra. Bizonyos, hogy az összeírások gondolata és végrehajtásának terve csaknem mindig Bécsben született meg.”¹

Az igazi nagy áttörést II. József rendelete jelentette, amely előírta a népesség teljes összeírását. Magyarországon „három országos, a népesség egészét felölelő népszámlálás készült, az elsőt II. József hajtotta végre 1784–1787-ben, a másik kettő a Bach-korszak időszakában került tető alá, 1850–1851-ben, illetve 1857-ben. A három népszámlálás közül meglepő módon az elsővel foglalkozott eddig többet a statisztikai irodalom, sőt fennmaradt anyagának közlése terén is több történt, mint a másik kettőnél. II. József népszámlálása méltán illeszthető reformtörekvéseinek két másik nagy eredménye, a kataszteri felmérés, és a katonai térképezés mellé.”²

---

¹ Dr. Dávid Zoltán: Statisztikai adatgyűjtések Magyarországon a XVIII–XIX. században (I.) Statisztikai Szemle, Bp., 1965. 514–515.

² Dr. Dávid Zoltán: Statisztikai adatgyűjtések Magyarországon a XVIII–XIX. században (II.) Statisztikai Szemle, Bp., 1965. 625.

Nyilvánvalóan II. Józsefet az állampolitikai és katonai célok mellett a nemesek megadóztatása is vezérelte, amely az érintetteket fölháborította, s azt mindenképpen meg akarták akadályozni. Azonban a király hajthatatlan volt, s akaratát a katonaság és idegen tisztviselők bevonásával végrehajtatta. Halálát követően a nemesek igyekeztek elégetni és eltüntetni az adatokat, több-kevesebb sikerrel, hogy az adómentességüket újból érvényre tudják juttatni. A népszámlálásnak azonban egyik nagy jelentősége abban állt, hogy az uralkodó is átfogó képet kapott és fontos információkat nyert az országában élő lakosságról. 1869-től (konkrétan 1870-től) vált szokássá a 10 évenkénti népszámlálás, amelyben valamennyi társadalmi réteget összeírtak, a nemesektől egészen a szegény árvákig, hiszen a kormányzervek is belátták, hogy nélkülözhetetlenek ezek az adatok.

Jelen dolgozatomban 1869–1910 között vizsgálok Heves vármegye népszámlálási adatait, amelyek összegyűjtése kérdőívek segítségével történt. Ha összehasonlítjuk az 1869–1920 között kiadott összeírások kérdéseit, azt látjuk, hogy azok 10 évenként bizonyos változásokon mentek keresztül.

Az első kérdőíven a következő alapkérdésekre kellett választ adni: ház, lakás- és folyószám; név; születési év, hónap, nap; nem, foglalkozás, vallás, családi állapot; illetőségű hely, jelenlévő, távollévő; olvasás, írás-olvasás; megjegyzések.

Az alábbi táblázatot a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal által kiadott kérdőívek alapján állítottam össze, amelyben láthatjuk, hogy a kérdések köre hogyan változott az 1869–1910 közötti kérdőíveken.

1. sz. táblázat: A magyar népszámlálások kérdésköre a statisztikai kérdőívek alapján (vázlatos felsorolás)

Kérdés (kérdéscsoport)	1869	1880	1890	1900	1910	1920
Név	x	x	x	x	x	x
Az összeírás helye	x	x	x	x	x	x
Állandó lakóhely	–	–	–	–	x	x
Más időpontbeli lakóhely	–	–	–	–	–	x
Születési hely	x	x	x	x	x	x
Nem	x	x	x	x	x	x
A születés éve, időpontja	x	x	x	x	x	x
Családi állapot	x	x	x	x	x	x
A házasságkötése éve (évei)	–	–	–	–	–	x
Gyermekszám (összesen és életben levő)	–	–	–	–	x	x
Állampolgárság	x	x	x	x	x	x
Nemzetiség	–	x	x	x	x	–
(Egyéb) beszélt nyelvek	–	–	–	–	–	x
Vallás	–	x	x	x	x	x
Írni-olvasni tudás	x	x	x	x	x	x
(Legmagasabb) iskolai végzettség	x	x	x	x	x	x
Szakiskolai végzettség	–	–	–	–	x	x
(Fő)foglalkozás (egyéni foglalkozás, foglalkozási ághoz tart.)	–	–	–	–	–	x

Kérdés (kérdéscsoport)	1869	1880	1890	1900	1910	1920
Foglalkozási viszony	x	x	x	x	x	x
Munkáltató (az alkalmazott egyén, váll., hivatal stb. megnevezése, címe)	x	x	x	x	x	x
Munkahely	–	–	x	x	x	–
Önálló iparosok, kereskedők, egyéb vállalkozók:	–	–	–	–	–	x
Vállalkozásának jellege (saját műhely, üzlet stb.)	–	–	–	–	–	x
Alkalmazottainak száma	–	–	–	–	–	–
Mellékfoglalkozás, időszaki foglalkozás	–	x	x	x	x	x
A jelenlegi alkalmazás időtartama	–	–	–	–	x	–
Munkanélküliség és időtartama	–	–	–	–	x	x
Szakképzettség	–	–	–	–	–	–
Eltartó foglalkozása, foglalkozási jogviszonya	–	–	x	x	x	x
Az atya (szülő) foglalkozása, foglalkozás viszonya	–	–	–	–	–	–
Ház- és földtulajdon, földbérlet stb.	–	–	x	x	x	x
Testi és szellemi fogyatkozások	x	x	–	x	x	x
Családi állás (családfővel való kapcsolat)	x	–	–	x	–	–

A táblázatból világosan kiderül a név, az összeírás helye, a születési idő, a nem, a családi állapot, az állampolgárság, a vallás, az írni-olvasni tudás, a foglalkozás és a foglalkozási viszony. Két olyan kérdés van, amely az 1869. évi kérdőívben szerepel: a testi és szellemi fogyatkozás és a családi állás. Az előbbi az 1890-esen nem, az utóbbi viszont az 1900-ason újra szerepel. Az anyanyelv, a beszélt nyelvek és a mellékfoglalkozás kategóriák csak 1880-tól szerepelnek. A munkáltató címe, az eltartó foglalkozása, a ház- és földtulajdon, a földbérlet 1890-ben és utána szerepel a kérdések között. Az állandó lakóhely, a gyermekszám, a legmagasabb iskolai végzettség, a jelenlegi alkalmazás időtartama, a munkanélküliség és időtartama viszont csak 1910-ben bukkan fel.

A következőkben vessünk némi pillantást a teljesség igénye nélkül Heves vármegye népességmozgalmára 1869–1910 között. Mielőtt ezt megtennénk, egy fontos fogalmat kell figyelembe venni, mégpedig Heves vármegye területi változását. Egy területváltozás leginkább a népességszám alakulásában érzékelteti hatását. Népesség alatt általában egy meghatározott területen élő emberek összességét értjük. A népességszám vizsgálata során elengedhetetlen a vizsgált terület nagyságának, pontos körvonalainak meghatározása.

1876-ig Heves és Külső-Szolnok vármegyéről beszélünk. A vármegye új határait az 1876. évi XXXIII. tc. állapította meg, amely a 350 éves kapcsolatból feloldotta Heves vármegyét. A törvény értelmében:

„17. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye

Ezt képezik:

- a) a Jászság
- b) a Nagy-Kunság
- c) Heves és Külső-Szolnok vármegyéknek a Tisza folyó bal partján fekvő területe, kivéven az egri törvényszékhez tartozó Tisza-Füred, Tisza-Igar, Tisza-Örvény, Tisza-Szöllős, Tisza-Őrs, Nagy-Iván községeket, melyek Heves megyében meghagyatnak. Továbbá a Tisza jobb partján Pély község határától délre fekvő része.

Székhelye: Szolnok

18. Heves vármegye

Ezt képezik:

Heves és Külső-Szolnok megyének fennmaradt része.

Székhelye: Eger³

A törvény értelmében tehát Heves vármegyétől elszakadtak a tiszai-alsó, tiszai-közép, tiszazugi és részben a tiszai felsőjárás községei, valamint a gyöngyösi felsőjárástól Monostor község, Kerekudvar pusztával együtt.

Az 1876. évi területváltozást csupán némi módosítás követte 1884-ben, amikor a 7. tc. értelmében Heves vármegyéhez csatolták Felsőtárkány községet is, amely addig a szomszéd Borsod vármegyéhez tartozott. Ezt követően határmódosításra nem került sor. Az 1886. évi 21. tc. a belső rendezést szolgálta, vagyis a járások átalakítását rendelte el. Így Heves vármegye területe 3878 km² lett.

Ezek után nézzük meg a népességszám alakulását, melyet a Statisztikai Hivatal által végrehajtott népszámlálás adatai, valamint az alispáni jelentések alapján állítottam össze.

2. sz. táblázat: A terület népességszámának alakulása 1869–1910 között⁴

Év	Heves vármegye	
	Területe	Népesség száma
1869	114,6 □ mérföld	332.613
1880	3801,52 km ²	209.933
1890	3878 km ²	233.785
1900	3761 km ²	253.368
1910	3761 km ²	277.656

Az 1869. évben a vármegye területe az akkori szokásoknak megfelelően oszt-rák □ mérföldben van megadva, az 1869 szeptemberében megtartott vármegyei közgyűlésen az alispán tájékoztatása szerint a kettős vármegye területe 6.435 km² volt.

³ Magyar Törvénytar. 1867–76. évi törvénycikkek, 1876. XXXIII. tc. Franklin Társulat, Bp., 1896. 483.

⁴ Magyarország történeti demográfiája. Szerkesztette: Kovalsics József. Akadémiai, Bp., 1963.

Heves és Külső-Szolnok vármegye területe az ország összes területének 1,37%-át foglalta el, s ezzel nagyságát tekintve a 64 vármegye között a 30. helyen állt. A népesség számában bekövetkezett visszaesés egyrészt a szétválással, másrészt az 1872–1873-as nagy kolerajárvánnyal magyarázható. Ha ez a betegség végig söpör az országon, ezekben lehet az áldozatokat számolni. 1866-ig ismeretlen volt a kolera elleni védekezés, a gyógyítása pedig kezdetleges.

Az egyik legnagyobb járvány 1872 őszén kezdődött, a megbetegedések szórványosak voltak. 1873 áprilisában az egész országot ellepte a kór, így Egerben pl. közel fél év alatt 525 főt temettek el az egri járványtemetőben. Legtöbb áldozat július és augusztusban volt, majd az év telére megszűnt a járvány. 1879-ben azonban újból megjelent, ezért intézkedéseket hoztak, pl. az udvarokon felhalmozott szemét, trágya, sár, iszap azonnali eltávolítását. 1893-ban lobban föl ismét a betegség, valószínű, hogy kórokozóját a tiszai tutajosok hozták be Máramaroszigetről, s a Tisza menti területeken 1 hét alatt járvánnyá duzzadt, sok áldozatot követelve.

1880-tól a megyebéliek száma fokozatosan emelkedő tendenciát mutat, 1880–1890 között 23 852 fővel gyarapodott; 1890–1900 között 19.583 fővel, 1900–1910 között 24 288 fővel nőtt Heves lakossága. 1869–1910 között pedig 67 716 fő volt a növekedés, ami 40 év alatt dinamikusnak mondható, miközben 1890–1900 között tapasztalható egy nagyobb visszaesés, amit az egészségügyi helyzettel, pl. a gyakori járványokkal, a nagyméretű kivándorlással tudunk megmagyarázni. (Ezen kérdésekkel más tanulmányaimban részletesen foglalkozom.)⁵

A fenti adatsorokat a vármegye közigazgatási egységeire lebontva ezt az eredményt kapjuk:

3. sz. táblázat: Heves vármegye népessége 1869–1910 között, járásokra és a két rendezett tanácsú városra lebontva⁶

Járások rendezett t.v.	1869	1880	1890	1900	1910
Egri járás	39.809	38.272	39.927	41.211	43.961
Gyöngyösi járás	31.183	30.038	35.114	38.225	43.068
Hatvani járás	22.699	24.039	28.779	33.855	39.656
Hevesi járás	27.892	29.638	32.766	36.271	39.160

⁵ Csesznokné Kukucska Katalin: Heves vármegye demográfiai képe, különös tekintettel a kivándorlásra 1867–1910 között. In: Ünnepi kötet Nagy József 70. születésnapjára. Pro Lyceo Agriensi, Eger, 1999. 221–248. *Uő*: Adalékok Heves vármegye népességének alakulásához a dualizmus korában. In: Mátra Múzeum, Gyöngyös, 2000. 115–135. *Uő*: Heves vármegye demográfiai képe 1867–1914 között. In: Hagymány és történelem. Emlékkötet Für Lajos 70. születésnapjára. Eger, 2000. 193–214. *Uő*: Az Amerikába való kivándorlás, különös tekintettel Heves vármegyére 1882–1910 között. „Emberek és eszmék”. Tanulmánykötet Vadász Sándor 70. születésnapjára. Eger, 2001. 193–214.

⁶ Heves vármegyei ismertető és adattár. Szerkesztette: Dr. Ladányi István. Eger, 1936. 83. Alispáni jelentések Heves vármegye állapotáról 1869–1910 között. (Évente megjelenő kiadvány.) Egri Nyomda Részvénytársaság, Eger

Járások rendezett t.v.	1869	1880	1890	1900	1910
Pétervásárai járás	27.844	25.166	29.145	32.356	35.524
Tiszafüredi járás	25.533	26.050	29.503	30.922	31.753
Eger r.t.v.	19.150	20.669	22.427	24.650	26.807
Gyöngyös r.t.v.	15.830	16.061	16.124	15.878	17.727
Vármegyei össz.	209.940	209.933	233.785	253.368	277.656

4. sz. táblázat: Heves vármegye járásainak lélekszáma 1869–1910 között az Alispáni jelentések alapján

Év	Egri járás	Gyöngyösi járás	Hatvani járás	Hevesi járás	Pétervásárai járás	Tiszafüredi járás	Eger r.t.v.	Gyöngyösi r.t.v.	Vármegyei össz.
1869-1880	-1537	-1145	+1340	+1746	-2678	+517	+1519	+231	-7
1880-1890	1655	5076	4740	3128	3979	3453	1758	63	23852
1890-1900	1284	3111	5076	3505	3211	1419	2223	-246	19583
1900-1910	2750	4843	5801	2889	3160	831	2157	1849	24288
1869-1910	4152	11885	16957	11268	7680	6220	7657	1897	67716

Az összevetésből kiderül, hogy a népességszám növekedése a hatvani járásban volt a legmagasabb, ezt követte a gyöngyösi, illetve a hevesi járás. A legkisebb számszerű növekedés az egriben volt. A két r.t.v. közül viszont Egerben 5760 fővel emelkedett a lakosság száma 1869–1910 között. Gyöngyös r.t.v. népességének csökkenése egyrészt a kedvezőtlen egészségügyi viszonyokkal, másrészt a szőlők pusztulása miatt az elvándorlással magyarázható.

Ha 1880–1910 között vizsgáljuk meg a két rendezett tanácsú város, Eger és Gyöngyös lakosságának a számát, az arányok nagyon eltérőek. „S ha a két rendezett tanácsú város népesedési viszonyait nézzük, feltűnik, hogy Gyöngyös r. t. város 30 év alatt 0,3%-os szaporulatot mutat, lehet mondani semmit. Kétségtelen, hogy Gyöngyös és lakossága pusztul, s a veszteség idegen elemek bevándorlása által pótolatott.”⁷

A következőkben a népességet kormegoszlás szerint vizsgálom meg, amelynek ismerete főleg gazdasági okokból jelentős. Mivel az országban a közösségi élet fő terhét a produktív korú lakosság vállalja, ezért fontos e réteg számának, s azok változásainak ismerete. A népesség korösszetétele állandóan változik, még abban az esetben is, ha létszámváltozásról nem beszélünk. A népesség kormegoszlását jelen dolgozatomban korévek és korcsoportok szerint vizsgálom, amelyet az alábbi táblázatba összesítettem.

⁷ Majzik Viktor: Heves vármegye alispánjának jelentése Heves vármegye 1902. évi állapotáról. Eger, 1903. 38.p.

5. sz. táblázat: A népesség korcsoportok szerinti megoszlása Heves vármegyében 1869–1910 között⁸

Év	Össznépesség	0-14 év	15-19 év	20-39 év	40-59 év	60 felett	Ismeretlen korú	Férfi	Nő
1869	332.613	120.293	33.939	96.207	63.776	18.355	43	165.308	167.305
1880	208.420	78.043	19.077	63.034	36.108	12.131	27	101.417	107.003
1890	234.149	90.243	20.550	67.105	41.358	14.405	123	114.412	119.737
1900	255.345	95.618	26.172	67.275	47.027	18.260	16	126.156	129.189
1910	279.700	97.529	29.965	77.361	51.712	23.120	13	137.708	141.992

A táblázat adatai alapján, amelyeket az 1870–1910 között tartott országos népszámlálások alapján állítottam össze, meg lehet állapítani, hogy Heves vármegye népessége meglehetősen fiatal koralkatú volt 1869-ben. Meg kell jegyezni, hogy ez még nem a szűken vett Heves vármegye lakosságát jelentette. Valójában az 1880–1910 közötti adatok jellemzik azt.

Megállapítható, hogy a korösszetétel fiatalos jellege 1910-ig lényegileg nem változott meg. A gyermekkorúak aránya azonban feltűnően ingadozott. Az 1880-as években egy nagyobb visszaesés látható a 0–14 éves korcsoportban, ezt a visszaesést a 70-es évek, valamint a később is visszatérő nagyobb járványok, különösképpen a sok áldozatot szedő 1872–1873. évi kolerajárvány okozta. 1890-től azonban ismét emelkedő tendenciát láthatunk ebben a korcsoportban.

Érdeemes külön megvizsgálni a munkaképes korosztály – azaz a 15–59 közötti életkorúak – számának alakulását. A produktív kor számaránya fokozatosan növekedett. A munkabíró koron belül egyes korcsoportok aránya változott, a többséget a 20–39 év közöttiek száma teszi ki, ugyanakkor a 40–59 évesek esetében visszaesést tapasztalhatunk, amely vármegyét elhagyók, kivándorlók magas számával magyarázható. A csökkenésben a legnagyobb veszteséget szenvedett gyermekkorúak 1890–1910-ben teljesen vagy részben ebbe a korosztályba tartoztak. E két fiatal korosztály térvésztesésével szemben az idősebbek, a 60 év felettek aránya emelkedett.

Pozitív tényezőként kell megemlíteni a halandóság javulását. A népszámlálási adatokból az is kiderült, hogy a 60 év felettek között javult a 80–90 évesek számaránya. Az 1890. évi népszámlálás két 100 év feletti személyt is nyilvántartott Heves megyében.

⁸ Országos Magyar Statisztikai Hivatal által végrehajtott népszámlálási adatok 1869–1910 között. Pest, 1871, Budapest, 1882, Budapest 1893, Budapest 1907, Budapest, 1915. Szeretném megjegyezni, hogy az 5. sz., valamint a 7. és a 8. sz. táblázat adatai eltérnek a 2., 3. és 6. sz. táblázat adataitól, amelyeket nem az országos, hanem helyi összeállítások adatai alapján készítettem (lásd Dr. Ladányi i.m., illetve Alispáni jelentések).

A korok szerinti megoszlás mellett a másik fontos szempont a nemek szerinti megoszlás, mert a nemek és korok szerinti megoszlás a munkaerő ellátottságát reprezentálhatja. Érdekes nyomon követni a nők és férfiak számának alakulását az össznépeséghez viszonyítva.

6. sz. táblázat: A népesség megoszlása nemek szerint Heves vármegyében 1869-1910 között az Alispáni jelentések adatai alapján

Év	A népesség száma összesen	Szám szerint		% -ban		Ezer férfi-ra jutó nő
		Férfi	Nő	Férfi	Nő	
1869	332.613	165.308	167.305	49,7	50,3	1,012
1880	209.933	102.173	107.760	48,7	51,3	1,054
1890	233.785	114.412	119.373	48,9	51,1	1,043
1900	255.345	126.156	129.189	49,4	50,6	1,024
1910	279.700	137.708	141.992	49,2	50,8	1,031

Az 1869. évi népszámlálás esetében ismét Heves-Külső Szolnok kettős vármegye adatait használtam föl, viszont a Heves vármegyei ismertető és adattár c. munka a szűken vett vm. lélekszámát 209 940 főben jelöli. A táblázat adatai viszonylag egyenletesen növekvő képet mutatnak. A nemek közötti megoszlás szerint a nők mindig többen voltak, általában 2–3000 fő az eltérés a nők javára, amely százalékos bontásban 1,012–1,043 arányt eredményezett.

A lakosság családi állapot szerinti megoszlására már az 1869-es népszámlálástól kezdve tettem föl kérdéseket, amelyek alapján az általam vizsgált 5 népszámlálás adatai alapján állítottam össze a vármegye lakosságára vonatkozó, családi állapotot tükröző kimutatást.

7. sz. táblázat: Heves vármegye népességének családi állapota nemekre lebontva 1869–1910 között a Statisztikai Hivatal népszámlálási adatai alapján⁹

Év	Összesen	Férfi	Nő	Férfi				Nő			
				Nőtlen	Nős	Özvegy	Elvált	Hajadon	Férjes	Özvegy	Elvált
1869	332.613	165.308	167.305	91.033	69.778	4.109	388	82.603	69.670	14.280	757
1880	208.420	101.417	107.003	56.118	42.568	2.638	32	52.230	43.097	11.551	41
1890	233.785	114.412	119.373	63.583	48.019	2.682	26	59.307	48.100	11.830	5
1900	253.368	124.179	129.189	68.946	51.931	3.248	51	64.250	52.871	11.957	117
1910	279.700	137.708	141.992	74.491	57.465	3.643	109	69.664	59.632	12.479	217

A táblázat adatai azt mutatják, hogy a megyében a felnőtt korú férfi lakosság 41–42%-a nős volt, özvegy 2,3–2,6% volt. Az elváltak száma minimális. A nők esetében férjezett volt 40–41%, és ami nagyon szembeeső, hogy a nők közül

⁹ Országos Magyar Statisztikai Hivatal 1869–1910 között végrehajtott népszámlálási adatai. Pest, 1871, Budapest 1882, Budapest, 1893, Budapest 1907, Budapest 1915.

jóval több volt az özvegy valamennyi tárgyalt évben. Az arány 8,5–10,7%-os. Az elváltak aránya itt is minimális.

Az 1880. évi népszámlálástól kezdődően került föl a kérdőívekre az anyanyelvre vonatkozó kérdés. A népesség nemzetiségét csak jóval későbbi népszámlálások tudakolták. Bár Heves vármegye zömében magyar lakta vidék, itt is találhatóak nemzetiségek. A vármegye területére a török hódoltság megszűnése után jelentős volt a telepések bevándorlása. A sváb telepések nagy csoportban falvakat foglaltak el. Rajtuk kívül szlovák (tót), cseh, belga és szerb (rác) telepések is jöttek. Ebben az időben Eger, Gyöngyös, Heves és Hatvan lakosságának alig a fele állt magyarokból. A telepések nagy része azonban fokozatosan asszimilálódott, és szintiszta magyarrá vált, mind érzéseiben, mind külső megjelenésében. A vizsgált időszakban már csak foltokban találhatóak más anyanyelvűek a vármegye területén, főleg a nagyobb községekben, s Egerben.

A későbbi bevándorlások következtében sok helyen megnő a más anyanyelvűek száma, pl. Hatvan esetében, ahol sok a német ajkú lakos. Megjelenésük a cukorgyár megindulásával függ össze. Szuha esetében szlovákokat (tótokat) találnak nagyobb számban. Szűcs községben is találunk idegeneket, szlovákokat és lengyeleket, akik a megnyílt bányákban dolgoztak. Füzesabony esetében főleg a szlovákok betelepülése volt jelentős.

A vármegyébe került idegenek asszimilálódására jellemző volt a névmagyarosítási kérelmek sokasága az 1890-es évektől. Egerben pl. 1905-ben az Alispáni jelentés alapján 92-en kérték nevük magyarosítását. Megyei viszonylatban eléggé elenyésző a nem magyar anyanyelvűek száma, mint ahogy ezt a következő táblázat is mutatja.

8. sz. táblázat: A népesség anyanyelv szerinti megoszlása Heves vármegyében 1880–1900 között az Országos Statisztikai Hivatal népszámlálási adatai alapján

Év	Össz. népesség	Magyar	Német	Szlovák (Tót)	Román (Oláh)	Rutén	Horvát	Szerb	Egyéb	Cigány
1880	208.420	196.724	1.671	1.107	3	3	57	-	271	77
1890	233.785	230.450	1.568	1.079	13	6	32	9	299	-
1900	253.368	251.078	759	1.159	37	11	26	23	275	-
1910	279.700	277.378	800	972	91	30	42	23	271	95

Ebben a táblázatban az egyéb nemzetiségek mellett megjelenik a cigány népcsoport, amely jelentős számban van jelen és lesz jelen a későbbiekben is. 1873-ban készült az első nagyobb táblázat a megyében élő cigányságról, amelyre levéltári kutatásaim során bukkantam rá. Heves vármegyében 1869-ben viszonylag kevés volt a cigány lakosság. Számukat pontosan meghatározni nem lehet, de tény, hogy Egerben is laktak.

„Eger városában a cigányok főleg a délnyugati és észak-nyugati részben, az ún. Farkasvölgyön és Szalában laknak. Ezen csoportok képezik a cigányok alacsonyabb rétegeit, kiknek a Veres-kút utcában lakó és jobb zenekörhöz tartozó

családok sokkal fölöttük állnak, mert lakásuk, öltözetük és életmódjuk tökéletesen megfelel minden kívánalomnak. A Szala külvárosban kb. 84 lélek található, 25 családra felosztva. A cigányház egy szoba és pitvarból állván, azt fonás és vályogból összeállítani nem nagy mesterség. Az ablak, amelyet már nyáron be szoktak szegezni a hidegtől félelem miatt, nagy kárára a jó egészségnek, mert szellőztetés ezáltal lehetlenné van téve, ámbár a tető- és ajtórepedéseken keresztül folyamatosan dúdol be a szél.

Ily házikókban lakik tehát a sok Balog, Lukács, Csóka, Surányi, Borsos, Kökény, Dézsán, Farkas, Oláh, Bari, Váradi; keresztnév szerint: János, Mihály, Károly, Lojzi, Vilmos, Gyula, Béla, Kálmán, Mari, Juli, Róza, Szidi, Irén, Zsófi. Foglalkozás szerint legtöbb van közöttük zenész, napszámos, meszelőkötő, madzagverő. A zenészek rendszeren délelőtt alusszák ki a fáradságukat úgy, hogy aki otthon akarja őket találni, máskor ne is menjen hozzájuk. A farkasvölgyi cigányok állapota is hasonló a Szalában lakókéhoz. Egy csomóban laknak mindnyájan, száma 74-en, 26 családra oszolva.”¹⁰

1873-ban Babócsay György vármegyei számvevő kimutatást készített a Heves és Külső-Szolnok megyében élő cigányokról, amely alapján állítottam össze a 9. sz. táblázatot.

Az 1873-as kimutatás, amelyet a Heves és Külső-Szolnok vármegyékben élő cigányokról készített a megyei számvevő, egyedi, mert ilyet nem készítettek a későbbiekben. Valószínűnek tartom, hogy ennek oka az volt, hogy egyre nehezebb volt pontos kimutatást készíteni a növekvő létszámú vándorcigányokról. A letelepedett, családos cigányok pedig magyarnak vallották magukat, és olyan vallásúaknak, amely vezető szerepet játszott az adott településen. Ez a táblázat részletes képet fest a megyében élő cigányok nem szerinti megoszlásáról, családi állapotáról, és a férfiak foglalkozásáról.

Ha a nemek megoszlását vizsgáljuk, szinte valamennyi járásban a mérleg nyelve a nők javára billen. A családi állapotot vizsgálva az derül ki, érthető módon, hogy a családosok a letelepedettek között vannak nagyobb számban, a kóbor cigányok között elenyészően kicsi ezeknek a száma. Az alábbiak esetében inkább a nem családosok között élők száma magasabb. A foglalkozást illetően a férfiak közül legtöbben zenészek, téglaverők (vályogverők). Viszonylag sok kovács található közöttük, elenyésző viszont a napszámosok, cselédek, valamint a „szakemberek” száma.

Vallás tekintetében a népszámlálási adatok alapján a megye lakosságának 80%-a a római katolikus vallást gyakorolta, kis százalékban és elsősorban a tiszafüredi járásban élők vallották magukat reformáltusoknak. Eger és Gyöngyös r. t. városokban kis számban éltek izraelita, valamint Egerben görög keleti vallásúak.

¹⁰ A cigányokról Egerben. In: Eger, 1868. december 1. IV. évf. 48. szám.

A 10. sz. táblázatban a megyében élők műveltségi szintjéről kaphatnak látletet. A számok megmutatják, hogy hányan tudtak írni, olvasni, s mennyi volt a sem írni, sem olvasni nem tudók száma.

10. sz. táblázat: Heves vármegye lakosságának műveltségi szintje 1869–1910 között az Alispáni jelentések, valamint a népszámlálási adatok alapján

Év	Összlakosság		Olvasni tud		Írni-olvasni tud		Sem írni, sem olvasni nem tud	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
1869	165.308	167.305	11.790	29.245	54.839	33.242	98.675	104.818
1880	101.417	107.003	5.031	16.619	38.852	28.308	57.534	62.076
1890	114.412	119.373	2.388	11.023	55.578	45.602	56.446	62.748
1900	124.179	129.189	2.053	9.627	71.291	63.839	50.830	55.720
1910	137.708	141.992	2.076	8.012	87.611	83.037	48.021	50.943

Az 1880–1910 közötti adatokat összehasonlítva megyénk területén a csak olvasni tudó férfiak száma 2955, a nők esetében 8607 fővel csökkent. Örvendetes az emelkedés az írni, olvasni tudók között. A férfiak esetében 1880–1910 között 48 759-cel, a nők esetében 54 729 fővel emelkedett a számuk. A sem írni, sem olvasni nem tudók közül a férfiak száma 9513 fővel, a nőknél pedig 11 805-tel csökkent. Ebben szerepet játszott az Eötvös-féle 38. tc., amely megreformálta az oktatást, s célul tűzte ki az analfabetizmus felszámolását.

Ebben a dolgozatban Heves vármegye népmozgalmi adatait nem a teljesség igényével mutattam be, egyes területeknek csak keresztmetszetét adhattam meg. A rendelkezésemre álló statisztikai sorok egyéb szempontú elemzéseit további tanulmányokban kívánom publikálni, közreadni.